

UDK 711.61(497.11)

KREIRANJE PROSTORNO-AMBIJENTALNE CELINE TRGA - PRIMER TRGA U PIROTU

Mirko Stanimirović¹, Petar Mitković², Goran Jovanović³, Slaviša Kondić⁴

Rezime: U ovom radu izvršena je analiza metoda i tehnika kreiranja prostorno-ambijentalne celine trga. Na osnovu istraživanja koji se bavi tematikom javnog trga, predstavljeno je rešenje Trga pirotskih ratnika. Prikazana je metodologija urbanog dizajna ali i suočavanje sa problemima koji prate ovaj proces. Oni su u zaključku dovedeni su u vezu sa stavom da nerazdvojne i povezane faktore svakog projektovanja čine program, mesto i vreme. Rad potencira učenje Le Krobizijea, da je arhitektura stvaranje uzbudljivog sklada. Arhitektura od nepokretnog kamena stvara strast i dramu, rukuje količinama i daje smisao za sklad. Ono što nas uzbuđuje, prilikom sagledavanja nekog prostora, ne može se napraviti po receptu, već korišćenjem umetnosti, arhitekture.

Ključne reči: trg, urbani dizajn, ambijent, Pirot.

CREATING A SPATIAL-AMBIENCE ENSEMBLE - SQUARE IN THE CITY OF PIROT

Abstract: This paper analyzes the methods and technics of creating a spatial-ambience ensemble are presented. The basis of this research is the creating of public square in the city of Pirot. The creation process of this square is related to urban design methodology and issues that follow reconstruction activity. Analyze of this processes leads to conclusion that program, place and time affect every design process. This paper also emphasizes the learning of Le Corbusier: Architecture goes beyond utilitarian needs. Architecture is a plastic thing. The spirit of order, a unity of intention. The sense of relationship; architecture deals with quantities. Passion can create drama out of inert stone.

Keywords: square, urban design, ambience, Pirot.

¹ Mirko Stanimirović, asistent, mirko.stanimirovic@gaf.ni.ac.rs, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

² dr Petar Mitković, redovni profesor, petar.mitkovic@gaf.ni.ac.rs, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

³ dr Goran Jovanović, vanredni profesor, goran.jovanovic@gaf.ni.ac.rs, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

⁴ Slaviša Kondić, asistent, skondic555@yahoo.com, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

1 UVOD - O ARHITEKTONSKOM PROSTORU

Analizu čovekove životne sredine je pogodno sprovesti kroz analizu koncepcije arhitektonskog prostora. Proučavanje prostora ima svoje egzistencijalne korene, a potiče iz potrebe da se shvate životni odnosi u ljudskoj okolini. Po K. Norberg-Šulcu većina čovekovih akcija sadrži svoj prostorni aspekt, jer se objekti orijentacije dele u skladu sa odnosima unutra i spolja, daleko i blizu, razdvojeno ili zajedno, neprekidno ili isprekidano.

”Još od nezapamćenih vremena, čovek je delao samo u prostoru, opažao prostor, postojao u prostoru i mislio o njemu, ali je uvek i stvarao prostor, kako bi izrazio strukturu svog sveta, kao svoju realnu imago mundi (sliku sveta). To bismo mogli nazvati stvaranjem izražajnog ili umetničkog prostora koji nalazi svoje mesto u hijerarhiji odmah do vrha, zajedno sa sazajnim prostorom. (...) Čovekove shemate očigledno nastaju kroz uzajamno delovanje postojećih arhitektonskih prostora, a kada ga one ne zadovoljavaju, to jest, kada slika postane zbrkana ili preterano nestabilna, on onda mora da menja arhitektonski prostor. Prema tome, arhitektonski prostor možemo definisati kao konkretizaciju čovekovog egzistencijalnog prostora.” [1]

S. Gidion stavlja problem prostora u samo središte razvoja savremene arhitekture, a istoriju arhitekture predstavlja kao niz uzastopnih prostornih koncepcija. Tvrdnju da prostor predstavlja jedan neophodan deo u strukturi egzistencije potrebno je dopuniti definisanjem posebne strukture. Apstraktni aspekt čine opštije sheme topološke ili geometrijske vrste. Konkretni aspekt se odnosi na poimanje elemenata okoline (pejsaž, gradski izgled, građevine i fizički predmeti). Može se reći i da se elementarna organizaciona shema sastoji u uspostavljanju centara prostora (bliskost), pravaca ili puteva (kontinuitet) i površina ili oblasti (zatvorenost). Shvatanje takvih odnosa je uslov orijentacije, a geometrijska matrica se razvija kasnije, da bi služila drugim i užim svrhama. [2]

Iz vezivanja arhitekture i prostora nastaje pitanje treba li okolina koju sami stvaramo da bude prilagođena ličnom ili javnom svetu? Svođenje arhitekture na racionalističku delatnost načinilo bi od ljudi beskućnike, pa jedino preostaje nada da će naša okolina pribaviti sebi smisao i značaj koji prevazilazi praktične aspekte. Većina smatra da arhitektura služi javnom životu, odnosno da arhitektonski prostor konkretizuje javni egzistencijalni prostor, koji

uključuje u sebe lične egzistencijalne prostore. ”Ljudi stavljaju zemlju, koju nose u sebi na tle, na koje su naišli, i stavljaju pejzaže koje nose u sebi na postojeći okolni pejzaž, i to dvoje postaje jedno.” [3]

Stvaranje uzbudljivog sklada je arhitektura, po velikom urbanisti i arhitekti, Le Korbizijeu. Za njega arhitektura od nepokretnog kamena stvara strast i dramu, rukuje količinama i daje smisao za sklad. Ono što nas uzbuđuje, prilikom sagledavanja nekog prostora, ne može se napraviti po receptu, već korišćenjem umetnosti, arhitekture. [4]

2 O PROSTORNO AMBIJENTALNOJ CELINI

Pojmovno određenje ambijenta je drugi deo pojmovnog određivanja teme rada. Ambijent (lat. ambiens) je onaj koji obilazi i moli za mesto ili rad, dok je ambijenat (lat. ambire obilaziti; opkoljavati) sredina, okolina, društvo u kome neko živi i radi. [5]

”Ambijent - Kad sebe konstatujem pogrešno, iskrivljeno, kad se vidim u sukobu sa stvarima koje me okružuju, u sukobu sa ambijentom, bez obzira na to da li je ambijent žensko oko ili podrum, - onda sam očigledno zapao u proces neusaglašenosti i sa samim sobom i sa sopstvenim okoličjem. Ukoliko je manja mera, manji rang duhovnog u tom pomenutom ambijentu, utoliko sam manje ono što jesam i utoliko, onda, manje znam gde sam i ko sam. Za mene se već tada nagoveštava vrhunac nesporazuma. Za uzvrat, sve bolje shvatam šta su to kolektivne ambijentalne neuroze praćene nesnalaženjem u vremenu i prostoru, i pojavama opšte nesigurnosti shvatanja i mišljenja, stanjima tragične emocionalne ispražnjenosti i, na kraju raznim stepenima neopozive kolektivne amnezije...” [6]

G. Kalen beleženjem strukture subjektivnog sveta kroz opisivanje gradskog pejzaža, ističe da je prvobitni cilj arhitekata da manipulišu elementima grada, kako bi ostvarili uticaj na emocije. Ljudski um reaguje na kontrast, na razlike među stvarima, kao što i grad oživljava prihvatanjem slika ulica i dvorišta u isto vreme. Bez takvog doživljaja, grad će nam promaći neosoben i inertan. [7]

Čime arhitektonski prostor deluje na čovekova čula i izaziva određene emocije, kako deluje i šta čini estetički sadržaj arhitekture? Po M. Lojanici estetski sadržaj je onaj koji u nama izaziva osećaj harmonije. Razloge lepog ili razlog estetskog dejstva, piše isti autor, treba tražiti u pravcu objekta i u pravcu subjekta. Kroz filosofeme o stvaralaštvu prikuplja iskustvo pomoću koga pitanje arhitektonskog prostora

izmešta na pitanje opažanja, viđenja i doživljaja, zalazeći i u oblast neizbežne psihologije. [8]

Urbani dizajn obuhvata arhitekturu, pejzaže i puteve koji transformišu individualni identitet u jednu novu stvar, koju D. Tošković naziva urbani ambijent. Crpeći izražajnost iz napisanog iskustva, uspešno ukomponovane elemente, koji čine jednu ambijentalnu celinu, prepoznaje kao prijatnost prostora, koji nastaje trasiranjem i rekonstrukcijom događaja koji su proizveli njegov istaknuti karakter.

"Tako, na primer, sklad-prijatnost, ravnotežasmirenost, ritam-pokret, a sve zajedno vodi ka lepom. U arhitekturi, kriterijum se svodi, u najkraćem, na svrhu-funkciju i arhitektoniku kao sinonim reči kompozicije: organsko slaganje delova u koherentnu celinu. Lepo u urbanizmu je u pojavljivanju čovekovog očovečenja." [9]

3 O URBANOJ ESTETICI

Savremena estetika, prema istraživanjima D. Toškovića, jasno izlaže da postoje dva načina posmatranja estetske forme: lepota se traži u objektu (teorija podražavanja; mimesis) ili se traži u subjektu (psihologija i teorija uživanja, teorija autonomnog stvaralaštva; poezis). Ako projektant zanemaruje estetske kriterijume i usvaja samo svrhu pod uticajem tržišta, to je metoda u kojoj je ishod izvestan - kao neuspeh.

Trg, urbanistički element gradskog prostora i kompozicije, u zavisnosti od namene, položaja i načina obrade, dobija svoju određenu društvenu funkciju. Zbog funkcija koje imaju u tkivu grada, kao i zbog oblikovanja prostora, trgovi se ističu svojim jedinstvenim koncepcijama. U zavisnosti od namene, oblik i veličina mogu biti različiti. Može biti zatvoreni prostor sa ravnomernom izgradnjom zgrada u prvom planu i dominantnom vertikalom u drugom planu. Veličina trga i visine zgrada koje ga okružuju moraju biti u međusobnoj zavisnosti. Dimenzije bi trebalo tako uskladiti da se omogući osmatranje: pojedinih delova zgrade, zgrade u celini, susednih objekata i konture objekata. Povoljna preglednost se postiže dimenzionisanjem prostora u kome širina trga i visina zgrade imaju istu vrednost. Zgrade se sagledavaju u celini ako je širina trga jednaka dvostrukoj visini zgrada, a pri udaljenosti trostruke visine gube se pojedinosti osmatranja.

Prostor trga ima značajnu ulogu u vizuelnom sagledavanju, jer omogućuje ostvarenje vidika i sagledavanja objekata, karakterističnih zgrada ili kontura trga. Površinska obrada omogućava slobodno kretanje pešaka i funkcionisanje saobraćaja.

Površinska obrada se sagledava u prostoru, dok se prostorna oblikovanost može posmatrati sa više tačaka i aspekata.

"Vrlo je poučno videti kako su se nekada koristile date mogućnosti kada je trebalo smestiti neku fontanu ili spomenik. Ta pravila su bila jasna za antički svet, ali su u srednjem veku i u renesansi već manje očigledna. Ostavljanje slobodnog prostora u sredini je tako reći opipljivo kod rimskog foruma. (...) Ima slučajeva da se odaberu sasvim neshvatljiva mesta, ali priznajemo da je postavljanje Mikelandelovog Davida učinjeno prefinjenim osećajem i sve je ispalo ponajbolje. Stojimo pred tajnom, pred tajnom nesvesnog umetničkog osećanja, koje je, bez estetskih paragrafa i gomile pravila, činilo čuda. A mi tapkamo pozadi sa lenjirom i šestarom i mislimo da se pitanje osećaja može rešiti nezgrapnom geometrijom." [10]

4 METODI I TEHNIKE URBANOG DIZAJNA

Metod (grč. *methodos* istraživanje, ispitivanje, put i način ispitivanja) je smišljeno i plansko postupanje pri radu radi postignuća nekog uspeha, istine, saznanja, određeni put i način ispitivanja, mišljenja i rada; u užem smislu: misaoni ili praktični postupak koji omogućava da se dođe do znanja o predmetu istraživanja.

Tehnika (grč. *téchnē* veština, mehanička spretnost, vičnost, umešnost; zanat; nauka, umetnost) je umetnička i zanatska delatnost uopšte, nauka o pravilima kojih se valja pridržavati u radu neke umetnosti, veštine ili nekog zanata, naročito s obzirom na upotrebu mehaničkih sredstava.

Urbanski znači gradski, varoški, obrazovan, uglađen, pristojan, dok reč urbanizam podrazumeva uređenje gradova s obzirom na estetske, higijenske i prektične potrebe stanovnika.

Dizajn (eng. *design* nacrt) je grana primenjene umetnosti koja se bavi likovnom stranom oblikovanja predmeta industrijske proizvodnje. Nastaje procesom donošenja serije odluka koje imaju za cilj konstruisanje, oblikovanje ili kreiranje nečega primenljivog. Dizajn se obično odvija po unapred određenom planu, ideji ili zamisli. Svrha dizajna je realizacija plana ili ideje koji mogu biti uzrokovani potrebom da se reši određen problem. Zbog toga se proces dizajna često definiše i kao proces rešavanja problema.

"Dizajn znači povezanost, zahteva da komponente koje kreiraju formu sadrže zajedničke elemente. Jedino tako čine celinu. Ali, dobar dizajn je više od toga: različitost i raznovrsnost tih elemenata. To

stvara tenziju i uzbuđenje. (...) Jednolikost (rezultat zajedničkih karakteristika) i raznovrsnost (rezultat različitosti) formiraju bazu svakog dobrog dizajna. Mnogi od bitnijih kvaliteta dobrog dizajna su u osnovi dijaloga ovih dveju sila.” [11]

C. Moughtin [12] određuje urbani dizajn kao umetnost građenja gradova, metod kojim čovek kreira svoju izgrađenu okolinu, koja zadovoljava njegove potrebe i reprezentuje njegove vrednosti. Pošto je briga o prirodi jedna od velike važnosti, urbani dizajn se može opisati kao ljudsko korišćenje nagomilanog tehnološkog znanja kojim se kontroliše i prilagođava okolina u skladu sa društvenim, ekonomskim, političkim i duhovnim potrebama. U skladu sa takvim zadacima, graditelj bi trebalo da spozna i razume potrebe i težnje građana, koje bi kasnije pretočio u izrađeni prostor. Proučavanje procesa urbanog dizajna, projektovanja i uopšte stvaralaštva, odgovara na pitanje kako treba dizajnirati neki prostor.

Royal Institute of British Architects deli proces urbanog dizajna na četiri faze: asimilacija (prikupljanje oštih informacija i podataka koji se konkretno odnose na problem), opšta studija (istraživanje prirode problema i mogućih rešenja), razvoj (razrada jedne od mogućnosti) i komunikacija (predstavljanje izabranog rešenja klijentu).

Diskusiji o metodima urbanog dizajna, a samim tim i metodima za kreiranje ambijentale celine trga, nedostaje teorija. Činjenice bez teorije znače malo ili ne znače uopšte. Dobiće značenje kad se dovedu u vezu sa teorijom. Rešenja problema urbanog dizajna, mogući načini organizovanja trga ili nekog drugog elementa prostora, imaju svoje poreklo u teoriji. Shvatanju uloge koncepta (koji se odnosi na tehnologiju urbanog dizajna) prethodi ispitivanje opšteg naučnog metoda (koji je analogija procesu dizajna). Osnova procesa urbanog dizajna je stvaranje ideja i konceptata dizajna. Teorija može biti izvor ideja, ali nije jedina. Ideje se mogu stvarati i izvan induktivnog i deduktivnog mišljenja. Umetnici koriste analogiju, koja je verovatno najznačajnija za kreativne rezultate. Lateralno mišljenje na sličan način predstavlja tehniku formiranja konceptata.

5 FORMA I FUNKCIJA TRGA

Trg je prostor u naseljima uokviren građevinama, dizajniran da pokaže svoje sadržaje (pa i okolne zgrade) u najboljem svetlu. Velike javne kompozicije, kao što su trg Sveti Marko u Veneciji ili Sveti Petar u Rimu, na jedinstven način povezuju okolne građevine i kupolu neba, stvarajući emocije koje su poznate odnosu posmatrača i umetničkog dela.

”Dva su metoda kojima se određuje kategorija trga - funkcijom i formom. Ima puno primera dizajna trgova gde su jedan ili oba ova, jednako važna kriterijuma izvrsnosti, negirana. Prazan i vetrovit prostor, okružen nedovoljno iskorišćenim građevinama često je uobičajen primer modernog grada, kao i njegova suprotnost, opterećeno saobraćajno ostrvo ili bezlično parkiralište, oko kojih su rasute zgrade bez ikakvog međusobnog odnosa.” [13]

Slika 1 – Piroć, centar grada

Aktivnost na trgu je važna za vitalnost trga, ali i zbog vizuelne atrakcije. Po Vitruviju, trg bi trebalo dimezionisati proporcionalno broju stanovnika, tako da ne bude ni suviše mali, niti da liči na pustinju, koja ima nedostatak populacije. Alberti, prateći ovaj stav, predlaže izradnju nekoliko trgova, na različitim mestima u jednom mestu, tako da svaki ima svoju funkciju (za trgovinu, rekreaciju, kulturu...). Italijanski prelepi trgovi se mogu objasniti delimično i kombinacijom klimatskih uslova i načinom života, koji se istorijski epohalno menjao, i temperamentom stanovnika. Severnije, Engleska ima pokrivene ulice, pokrivene atrijume i javne građevine u kojima se odvija društveni život. Ipak, ulica i trg imaju veoma važnu funkciju u kontekstu urbanog dizajna.

Tipovi prostora koji su potrebni gradu su: mesto za javne građevine, glavno mesto okupljanja, mesta za velike ceremonijalne proslave, prostori za zabavu, trgovinu, kulturu i prostori u kojima se obavlja saobraćaj. Najuspešnije dizajnirani gradski trgovi su oni, čija je dominantna funkcija održanje stalne aktivnosti kroz različitost usluga, u okruženju građevina. Veliki kompleksi kancelarija ili trgovački

prostori sterilišu velike oblasti grada, jer ničemu ne služe posle radnog vremena.

6 TRG U PIROTU

Opština Pirot je 2008. godine, u ulozi investitora (Fond za građevinsko zemljište i održavanje stambenih zgrada u društvenoj svojini), naručila izradu projekta rekonstrukcije centralnog trga od Javnog urbanističkog preduzeća u Pirotu. Nakon obezbeđivanja sredstava za realizaciju, izrađen je i glavni projekat rekonstrukcije, 2010. godine.

Projektom zadatkom su izražene želje i potrebe investitora, prema pravilima zakona, propisa i standarda iz oblasti izgradnje objekta.

Slika 2 – Trg u Pirotu pre rekonstrukcije

Na osnovu projektnog zadatka, projektant (Javno urbanističko preduzeće iz Pirota) uz dodatne konsultacije sa investitorom (kolegijumi sa predstavnicima lokalne samouprave) daje predlog programa uređenja. Njegovo usvajanje na veću Skupštinu, prati odluka o usvajanju ponuđenog programa. Nacionalni investicioni plan (deo Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja) na osnovu urađenog glavnog projekta, raspisuje tender za realizaciju. Bira se izvođač, nadzorni organ i formira se njihov posrednik (radna grupa, koju čine projekatanti glavnog projekta).

”Trg pirotskih ratnika, najatraktivniji lokalitet na teritoriji grada Pirota, kao i jedan od najfrekventnijih gradskih poteza, biće rekonstruisan sredstvima Nacionalnog investicionog plana. Radovi će početi početkom jula, a rekonstrukcija će biti završena na jesen. Trenutno loše stanje u kome se nalazi Trg pirotskih ratnika odraz je proteklog vremenskog perioda koji je obeležen nedostatkom sredstava za održavanje i rekonstrukciju. Zbog toga potencijali lokacije i njena atraktivnost, dostupnost i blizina ostalih kulturno-istorijskih, ugostiteljskih, turističkih i privrednih sadržaja u mnogome su neiskorišćeni. Nacionalni investicioni plan finasira projekat uređenja

Trga pirotskih ratnika sa ciljem da se ovaj prostor vrati korisnicima. Ovaj proces ima za zadatak kreiranje novog ambijenta uz maksimalno iskorišćenje svih potencijala koje ima ovaj prostor. U cilju uspešnog uređenja trga, pored rekonstrukcije postojeće podzemne infra-strukture, predviđeno je uvođenje novih prostornih celina i sadržaja primerenih prostoru. Zelene površine na novom pirotskom trgu biće potpuno preuređene, a svaka će u centralnom delu imati skulpturu, koja je deo bogatog spomeničkog fonda fabrike "Prvi maj" Pirot. Sastavni deo ovog parka su i fontane koje će biti smeštene u najosunčaniji deo parka. Neposredno uz park lociran je višenamenski prostor sa binom na otvorenom za održavanje različitih sadržaja iz oblasti kulture i obrazovanja. Projekat je vredan 62,3 miliona dinara. Sredstvima NIP-a se finasiraju radovi u vrednosti od 57,5 miliona dinara, dok lokalna samouprava sufinansira projekat sa 4,8 miliona dinara." [14]

Slika 3 – Situacioni plan sa dispozicijom prostornih celina

Autori arhitektonskog dela glavnog projekta uređenja Trga pirotskih ratnika su arhitekta A. Mančić, A. Manić i K. Kostadinović. Uređenje postojećih pešačkih komunikacija, površina namenjenih parkiranju i zelenih površina, prikazano je u glavnom projektu, a deo tehničkog opisa naveden je iz arhive Javnog urbanističkog preduzeća iz Pirota.

”Osnovni cilj uređenja je povratak prostora trga korisnicima uvođenjem sadržaja primerenih potrebama savremenih korisnika. Ovaj složeni proces ima za zadatak kreiranje novog ambijenta uz maksimalno iskorišćenje svih potencijala koje ima ovaj prostor. (...) Očekivana veza sa tradicijom ovim projektom je ostvarena, ne kroz podražavanje dobro poznatih oblika i motiva iz tradicije, već kroz toleranciju između postojeće i nove arhitekture; između izgrađenog i prirodnog prostora (zelenih površina i vode); između prostora datog za kretanje pešacima (vraćanje nekadašnjeg "korzoa") i prostora definisanog za letnje bašte; kao i upotrebom savremenih i tradicionalnih materijala. Kao opozit

današnjem sve prisutnijem otuđenju trg je otvoren i gostoprimaljiv što jeste osobina po kojoj smo nekada bili nadaleko poznati. (...) Trg je u kompozicionom smislu podeljen na više celina, koje svojom prostorno-funkcionalnom organizacijom ne vrše nepotrebno usitnjavanje ovog prostora već ga naprotiv čine jedinstvenim. Prostor je svetao i pročišćen čime postaje adekvatna podloga za kreiranje muzeja na otvorenom." [15]

Slika 4 – Trg u Pirotu - Park

7 ZAKLJUČAK

Pokazuje se kao nesumnjivo da su neka rešenja jedinstvene lepote i izuzetnog istorijskog kulturnog značaja - postala uzori za izgradnju novih trgova, ali su isto toliko ostala monade neponovljivog stvaralačkog duha. U oba slučaja ta rešenja su bila i ostala na čast kulturnom stvaralaštvu i posebno arhitekturi. S druge strane, epohalna rešenja postavljaju epohalna pitanja. To je živa istorija arhitekture i ljudskog bitisanja uopšte.

Trg pirotskih ratnika je jedan od dva centralna trga u Pirotu. Manji "Crveni trg" (ili Trg Republike) rekonstruisan je u prvoj fazi, nekoliko godina ranije. Građani nisu zadovoljni, iako je rešenje izdržalo javni uvid, u skladu sa zakonom. Rešenje novog projekta nije ni predstavljeno građanima, jer je lokalna samouprava, preko svojih odbornika, koji pravno-politički predstavljaju narod, realizovala projektni zadatak na osnovu kojeg je rađen projekat. Odluke koje nisu bile u zadatku, dodate su naknadno, na kolegijumima, usmenim putem. Napor autora da primeni uobičajene vrednosti urbanog dizajna, bio je pojačan željama i potrebama investitora. Štampani beton, podna obloga, koja je primenjena u rekonstrukciji Crvenog trga, predstavlja pogrešno sprovedenu odluku, što dokazuje njegova otežana upotreba u klizavim uslovima, visoka cena izrade, kao i nemogućnost prilaza instalacijama u nižim slojevima. Šara pirotskog ćilima, sprovedena je na

način koji Le Korbizije opisuje kao "Zabludu o planovima". Njeno spominjanje nije kritika pređašnje rekonstrukcije, već kritika usmenog zahteva investitora, koje nije ni primereno ni legalno. Da li je zbog toga izbegnuto javno predstavljanje predloga rešenja ili zbog očekivanja negodovanja građana po pitanju štampanog betona, pitanja su koja se tiču funkcionisanja pravnog režima, u neizbežnoj sprezi sa prostornim kreiranjem ambijentalne celine trga. Na kraju se može ponoviti stav koji opisuje proces projektovanja da arhitektura, urbanizam, urbani dizajn i pisanje njihove zajedničke istorije zavise od tri, međusobom povezana i nerazdvojiva uticajna faktora: **Program** (Čovekove potrebe, porjektni zadatak), **Mesto** (Prirodni i stvoreni uslovi) i **Vreme** (Društveno-kulturološki i tehničko-tehnološki uticaji).

8 ZAHVALNOST

Lubaznošću autora arhitektonskog dela glavnog projekta Trga pirotskih ratnika navedeni su opisi i crteži iz arhive Javnog urbanističkog preduzeća iz Pirota.

9 LITERATURA

- [1] K. Norberg-Šulc. 2002. *Egzistencija, prostor i arhitektura*, str. 18.
- [2] S. Gidion. 2002. *Vreme, prostor i arhitektura*, passim.
- [3] R. Schwarz. 1949. *Von der Bebauung der Erde*, str. 59.
- [4] Le Korbizije. 1999. *Ka pravoj arhitekturi*, str. 123.
- [5] M. Vujaklija. 1980. *Leksikon stranih reči i izraza*, str. 37.
- [6] B. Bogdanović. 1982. *Gradoslovar*, str. 13.
- [7] G. Cullen. 2007. *Gradski pejzaž*, str. 7.
- [8] M. Lojanica. 2001. *Proces projektovanja*, passim.
- [9] D. Tošković. 2000. *Urbani dizajn: urbanistička tehnika i estetika*, passim.
- [10] K. Zite. 1967. *Umetničko oblikovanje gradova*, str. 20.
- [11] H. Loidl, S. Bernard. 2003. *Opening spaces - Design as Landscape Architecture*, passim.
- [12] C. Moughtin. 2003. *Urban Design: Method and Techniques*, str. 1.
- [13] C. Moughtin. 2003. *Urban design: Street and Square*, str. 87.
- [14] <http://www.mnip.gov.rs/Pages/Archive.aspx?NewsId=234>, Sunday, June 26, 2011.
- [15] Arhiva JUP-a.